STUDIA

Internowani działacze NSZZ „Solidarność” z województwa pilskiego w ośrodkach odosobnienia we Wronkach, Gębarzewie, Kwidzynie i Wierzchowie Pomorskim

JAROSŁAW **WĄSOWICZ SDB**

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej
ORCID: 0000-0002-1253-3627

Województwo pilskie nie należało do wiodących regionów NSZZ „Solidarność” w kraju. Pilskie było jedną z najmniejszych jednostek administracyjnych po reformie z 1975 roku – na jego terenie znajdowało się zaledwie jedno miasto liczące powyżej 50 tysięcy mieszkańców (stolica województwa). Brakowało tu wielkiego przemysłu, a większość terenów związana była z rolnictwem[1]. Ponadto sama Piła była miastem „mundurowym”. Na jej terenie znajdowała się szkoła milicyjna i podchorążych oraz jednostka lotnictwa[2]. Wszystko to ograniczało w znacznym zakresie możliwości rozwinięcia szerszej działalności związkowej po sierpniu 1980 roku. Niemniej jednak w strukturach Solidarności na terenie województwa udało się skupić ponad 50 tysięcy osób. Przez cały okres legalnej działalności pilska Solidarność włączała się w ogólnopolskie protesty, przeprowadziła także kilka regionalnych akcji. Były one związane z próbą pozyskania budowanego wówczas obiektu Komendy Wojewódzkiej (KW) MO na potrzeby służby zdrowia[3], a także dotyczyły obrony wolności mediów związkowych oraz Franciszka Langnera i Jarosława Gruszkowskiego, redaktorów prasy solidarnościowej w Pile, przeciwko którym toczyło się postępowanie karne w sprawie rzekomego drukowania wydawnictw bez odpowiednich zezwoleń[4].

1. Por. P. Bartosik, *Życie polityczne Wałcza i okolic w latach 1945–1990*, Szczecin 2015; W. Łęcki, *Województwo pilskie. Szkic monograficzny*, Warszawa–Poznań 1988; *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, pod red. M. Fijałkowskiego, Piła 2013.
2. Więcej na ten temat zob. M. P. Krysiak, *50 lat Szkoły Policji w Pile 1954–2004*, Piła 2004; Z. Popławski, *Zarys dziejów Oficerskiej Szkoły Samochodowej i Wyższej Szkoły Samochodowej (1945–1990)*, Piła 1990; idem, *Powojenne losy garnizonu Piła – wojska lądowe*, Piła 1996; M. Szczepański, *6 Pułk Lotnictwa Myśliwsko-Bombowego w Pile*, [w:] *Piła po 1945 roku. Odbudowa, rozwój, życie publiczne, społeczeństwo*, red. K. Chyży, Cz. Kucharska, Z. Popławski, Piła 2008, s. 135–139.
3. Por. J. Wąsowicz, *NSZZ „Solidarność” Region Województwo Pilskie*, [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 4: *Polska zachodnia*, pod red. Ł. Kamińskiego i G. Waligóry, Warszawa 2010.
4. Chodzi o tak zwaną sprawę broszurową. W czerwcu 1981 roku Prezydium Zarządu Regionu Solidarności w Pile podjęło decyzję o przygotowaniu do druku broszur z materiałami szkoleniowymi na temat rocznic Czerwca ’56 i Czerwca ’76 oraz pierwszej rocznicy Sierpnia ’80, przeznaczonych dla szerokich mas związkowców.

Podobnie jak w innych regionach kraju, także w województwie pilskim w latach 1980–1981 Służba Bezpieczeństwa prowadziła działania operacyjne wobec legalnych struktur Solidarności i jej członków[5]. Warto także przypomnieć, iż w Pile regularnie kontaktował się z SB Eligiusz Naszkowski, tajny współpracownik, a zarazem przewodniczący Zarządu Regionu (ZR) NSZZ „Solidarność"[6]. W ramach akcji operacyjnych „Jodła" i „Klon" SB przygotowywała się do zatrzymania najaktywniejszych związkowców w przypadku wprowadzenia stanu wojennego. Jesienią 1981 roku w całej Polsce, w ramach operacji „Sasanka", przekazano do poszczególnych komend wojewódzkich MO plany operacyjne operacji „W", czyli

Redakcji broszur podjął się Franciszek Langner, ówczesny przewodniczący Solidarności w Zakładach Sprzętu Oświetleniowego „Polam" w Pile. Także w czerwcu prokuratura wojewódzka wszczęła śledztwo przeciwko Jarosławowi Gruszkowskiemu, redaktorowi naczelnemu „Solidarności Pilskiej", który w styczniu 1981 roku opracował wzór plakatu zaczynającego się od słów „Imperium zła" i złożył pisemne zamówienie w Zakładzie Graficznym w Pile na wydrukowanie 500 jego egzemplarzy. 16 lipca 1981 roku w pilskiej drukarni Poznańskich Zakładów Graficznych im. K. Kasprzaka pojawili się funkcjonariusze SB, którzy skonfiskowali cały nakład broszur „Bruk był naszym przyjacielem" i „Poznański Czerwiec 1956". W związku z tymi publikacjami prokuratura postawiła Langnerowi i Gruszkowskiemu zarzuty. Wstrzymano także druk gazet związkowych. „Sprawa broszurowa" odbiła się szerokim echem w całym kraju. Rozprawa przeciwko działaczom była kilkukrotnie przekładana, w efekcie czego nie udało się jej rozpocząć przed wprowadzeniem stanu wojennego. Następnie została umorzona. Na ten temat zob. J. Wąsowicz, *Proces za wydawnictwa związkowe*, „Gazeta Polska", 2.12.2008, nr 48, s. 28; idem, *Jarosław Gruszkowski (1955–2010) – redaktor „Solidarności Pilskiej"*, „Kronika Wielkopolski" 2012, nr 2; idem, *Portret działacza: Franciszek Langner, przewodniczący KZ NSZZ „Solidarność" przy Zakładach Sprzętu Oświetleniowego „Polam" w Pile*, [w:] *„Solidarność" 1980–1981 w kraju i w Wielkopolsce. Szkice do portretu*, red. nauk. K. Brzechczyn, Poznań 2016.

5. 16 sierpnia 1980 roku powołano sztab Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) do kierowania operacją „Lato 80", w ramach której początkowo przygotowywano się do tłumienia strajków, następnie zaś do wprowadzenia stanu wojennego. W związku z operacją rozpoczęto wiele działań, na przykład o kryptonimach „Klon", „Wrzos", „Jodła", „Azalia" i „Malwa", których celem było strategiczne i logistyczne przygotowanie stanu wojennego. Por. S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2004, s. 427–454; A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2007, s. 145–158; W. Polak, *Stan wojenny – pierwsze dni*, Gdańsk 2006, s. 23–122.

6. Eligiusz Naszkowski (ur. 1956) – nauczyciel w Szkole Podstawowej nr 4 w Pile; przewodniczący Komisji Koła NSZZ „Solidarność" przy tejże szkole i przewodniczący Komisji Zakładowej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność" Województwa Pilskiego. Od 6 grudnia 1980 roku przewodniczący Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego w Pile; od marca 1981 przewodniczący Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność" województwa pilskiego. W ramach Krajowej Komisji Porozumiewawczej pracował w grupach roboczych ds. dostępu do środków masowego przekazu; kierował grupą ds. polityki społecznej związku, przewodniczył grupie negocjacyjnej Solidarności podczas rozmów z przedstawicielami rządu 1 września 1981 roku w Gdańsku. Na I Krajowym Zjeździe Delegatów jako przewodniczący regionu wszedł do Komisji Krajowej; w październiku 1981 roku uczestniczył w delegacji Solidarności do Francji. Od 13 do 22 grudnia 1981 roku internowany we Wronkach. Od lutego 1981 zarejestrowany jako TW „Grażyna". Jego najbardziej znanym zleceniem wykonanym na rzecz SB było nagranie posiedzenia Komisji Krajowej Solidarności w Radomiu z 3 grudnia 1981 roku (wyemitowane fragmenty tego nagrania wykorzystano jako propagandowe uzasadnienie konieczności wprowadzenia stanu wojennego). Od 1 lipca 1982 roku funkcjonariusz Biura Studiów MSW, specjalnej jednostki SB utworzonej w stanie wojennym do zwalczania Solidarności. W marcu 1982 opracował dokument „Bliżej prawdy o Lechu Wałęsie", w którym analizował osobowość i fenomen popularności przewodniczącego związku; w lipcu 1982 został oficerem SB w biurze studiów Służb Bezpieczeństwa MSW. W latach 1982–1983 brał udział w redagowaniu przez SB czasopisma „Bez Dyktatu", rzekomo wydawanego przez „podziemną" Międzyregionalną Komisję Obrony Solidarności. We wrześniu 1984 roku został przeniesiony do Departamentu I MSW (wywiad) w związku z planowanym wyjazdem do Mongolii, gdzie od października 1984 miał zostać sekretarzem Ambasady PRL. Około 28 września 1984 roku uciekł do Berlina Zachodniego, gdzie udzielał wywiadów zachodnim mediom (między innymi „Die Welt", „Le Monde"), w których „demaskował" działalność SB. Po 1989 roku udzielił kilku wywiadów w prasie krajowej, w których oskarżał byłych kolegów z Solidarności o współpracę z SB. Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN) w Warszawie, 1585/10907, Materiały kontrolne sprawy dot. E. Naszkowskiego, Ocena tajnego współpracownika ps. „Grażyna" nr rej. 4005 za okres 19 II 1981 – 13 XII 1981 pozostającego na łączności płk. Kazimierza Pjanki – Szefa WUSW w Pile, Warszawa, 12.04.1985; G. Majchrzak, *Radomskie taśmy*, „Polityka" 2005, nr 4 (wydanie specjalne); idem, *Człowiek z mroku*, ibidem; idem, *Człowiek, który uwiódł Służbę Bezpieczeństwa*, „Rzeczpospolita", 6–7.08.2005.

rozkazy dotyczące wprowadzenia stanu wojennego. Do bezpośredniej realizacji zadań wyznaczonych w ramach operacji „Jodła" i „Klon" przystąpiono w dniach 12–13 grudnia 1981 roku. Jednym z priorytetowych działań podejmowanych w ich zakresie było internowanie i umieszczenie członków Solidarności w specjalnie przygotowanych ośrodkach odosobnienia.

Ogółem w okresie od 13 grudnia 1981 do 1 września 1982 roku w województwie pilskim internowano 50 działaczy Solidarności, których przetrzymywano we Wronkach, Gębarzewie, Kwidzynie i Wierzchowie Pomorskim. W tym gronie znalazły się dwie kobiety: Elżbieta Kaczmarek z Chodzieży oraz Barbara Oroń z Wałcza. 13 grudnia 1981 roku osadzono je w więzieniu na ul. Młyńskiej w Poznaniu. Kaczmarek została zwolniona z internowania 31 grudnia, natomiast Oroń 11 stycznia 1982 roku przewieziono do Gołdapi[7]. Na wolność wyszła 29 kwietnia tegoż roku[8]. Wśród internowanych było 25 działaczy z Piły, siedmioro z Chodzieży, sześcioro z Wałcza, po czterech z Trzcianki i Czarnkowa, po jednym ze Złotowa, Szamocina, Walkowic i Wągrowca[9]. Przynależeli oni do trzech regionów związkowych: Województwa Pilskiego, Pomorza Zachodniego (Wałcz) i Wielopolski (Wągrowiec).

Internowanie związkowców z pilskiego nie było jednorazowym aktem, ale cechowało się swoistą dynamiką. Zdecydowaną większość działaczy związkowych zatrzymano i internowano w pierwszych dniach stanu wojennego. 19 grudnia 1981 szef KW MO w Pile Kazimierz Pjanka poinformował dyrektora Departamentu V, że w województwie pilskim internowano do tego czasu 45 osób i przeprowadzono 175 rozmów ostrzegawczych w ramach operacji „Klon"[10]. Na decyzjach o internowaniu pilskich związkowców, które sygnował komendant wojewódzki, znalazły się bardzo różne uzasadnienia zatrzymania. Między innymi: „podżega do bezprawnych strajków, lży i znieważa organy państwowe i polityczne PRL" (Bolesław Olejnik), „w nielegalnie wydawanych pismach poniża naczelne organy państwowe i zamieszcza fałszywe informacje godzące w interesy PRL" (Jarosław Gruszkowski), „nawołuje do przeciwstawiania się zarządzeniom państwowym i do obalenia ustroju PRL" (Elżbieta Kaczmarek), „publicznie znieważa organy polityczne i państwowe PRL i podżega do strajków" (Kazimierz Stencel), „organizuje bezprawne strajki powodujące znaczne straty w gospodarce narodowej" (Edwin Klessa), „kolportuje pisma zawierające fałszywe wiadomości godzące w interes PRL" (Kazimierz Błaszczyk)[11].

W pierwszym dniu stanu wojennego spośród osób, których nazwiska umieszczono na przygotowanej wcześniej liście działaczy przeznaczonych do internowania w ramach operacji „Jodła", funkcjonariuszom milicji nie udało się zatrzymać Jacka Ciechanowskiego (wiceprzewodniczącego Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" w Zakładach Sprzętu Oświetleniowego „Polam"), Jana Lisaja (pracownika ZR) oraz Leszka Woźnickiego (pracownika Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność" w Gdańsku). Z tego grona później internowano tylko Woźnickiego, którego zatrzymano po tym, jak 25 grudnia wrócił z Gdańska do Piły, i następnego dnia przewieziono

7. Na temat obozu dla kobiet w Gołdapi zob. *Kobiety internowane – Gołdap 1982*, pod red. E. Rogalewskiej, Białystok 2008.
8. Por. E. Kaczmarek, *Moje internowanie*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006; S. Klonowski, *Niezależne Samorządne Związki Zawodowe „Solidarność" w Wałczu w latach 1980–1989*, Wałcz 2009, s. 62–63.
9. Por. M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność" z Regionu Pilskiego*, [w:] *Solidarność Pilska*..., s. 11.
10. AIPN w Poznaniu (Po), 0236/272, Szyfrogram Komendanta Wojewódzkiego MO w Pile płk. K. Pjanki do dyrektora Departamentu V MSW, Piła, 19.12.1981, k. 49.
11. Decyzja o internowaniu nr 30 Bolesława Olejnika, Piła, 12.12.1981; Decyzja o internowaniu nr 6 Jarosława Gruszkowskiego, Piła, 12.12.1981; Decyzja o internowaniu nr 209 Elżbiety Kaczmarek, Piła, 12.12.1981; Decyzja o internowaniu nr 39 Stanisława Stencla, Piła, 12.12.1981; Decyzja o internowaniu nr 65 Edwina Klessy, Piła, 12.12.1981 (kopie dokumentów w zbiorach autora)

do Wronek[12]. Lisaj, zatrzymany 13 grudnia w siedzibie ZR, zdołał uciec i – po kilku dniach ukrywania się na plebanii parafii św. Rodziny[13], w mieszkaniu Zdzisława Nowickiego, na plebanii w Stobnie oraz u krewnych – 3 stycznia 1982 roku wrócił do domu. W tym samym dniu został zatrzymany w swoim mieszkaniu, przewieziony do KW MO i po kilkugodzinnym przesłuchaniu zwolniony[14]. Natomiast Jacek Ciechanowski ukrywał się do zakończenia stanu wojennego[15].

Kilku działaczy z terenu województwa pilskiego zostało internowanych w ramach operacji „Klon". Zatrzymano ich po przeprowadzeniu z nimi rozmów, kiedy odmówili podpisania oświadczenia o lojalności. Byli to: Adam Szejnfeld, Franciszek Cichorek, Bolesław Rafałko, Michał Dering – wszyscy internowani 13 grudnia – oraz Stanisław Sorgowicki, internowany w zakładzie pracy 15 grudnia, po dwóch dniach ukrywania się na plebanii parafii św. Antoniego w Pile i u znajomych[16]. 13 grudnia o godzinie 4.00, pod jego nieobecność, wywarzono drzwi do jego domu i przeszukano mieszkanie[17]. Na terenie województwa pilskiego działania operacyjne przebiegały na tyle sprawnie, że w szyfrogramie wysłanym do Warszawy 20 grudnia ppłk Marian Gumienny mógł zameldować swoim zwierzchnikom: „Przeprowadzone akcje «Jodła» i «Klon» przebiegały bez zakłóceń, były zaskoczeniem dla działaczy «Solidarności» i spowodowały całkowite sparaliżowanie wszystkich komórek organizacyjnych tego związku na naszym terenie"[18].

Kolejnych związkowców z pilskiego internowano w 1982 roku za prowadzenie działalności podziemnej. Byli to: Roman Nisiewicz, aresztowany 25 kwietnia, oraz Ryszard Bluma, Marian Czajkowski, Stanisław Michałowski i Leszek Piotr Dalke, których zatrzymano 1 września[19].

Początkowo wszystkich internowanych 13 grudnia mężczyzn z regionu pilskiego osadzono w zakładzie karnym we Wronkach. Bezpośrednio przed wprowadzeniem stanu wojennego do funkcji ośrodka internowania przystosowano osobny budynek po dawnym areszcie śledczym. Kierownikiem pawilonu dla internowanych był kpt. Kawka, który jednocześnie pełnił funkcję wychowawcy. Internowanych zwożono tu od wczesnych godzin rannych 13 grudnia przez kilka kolejnych dni. Przez Wronki przewinęło się ogółem 44 działaczy

12. Por. M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność"*..., s. 11–12.
13. Po ucieczce Lisaj schronił się u znajomego Stanisława Kozłowskiego, który nawiązał kontakt z ks. Zbigniewem Łepką SDB, kolegą Lisaja z klasy w Technikum Naftowym. Po konsultacjach ks. Łepki z ks. proboszczem Stanisławem Styrną SDB, który był wówczas nieformalnym kapelanem Solidarności, zdecydowano, by Lisaja – a później także innych działaczy związkowych – ukryć na plebani. Zob. Relacja ks. Zbigniewa Łepki, Piła, 28.11.2008 (w zbiorach autora)
14. AIPN Po, 0236/272, Wykaz osób internowanych w ramach akcji „Jodła" KW MO w Pile, Piła, 4.12.1981, k. 130. Zob. także Pismo Jana Lisaja do „Tygodnika Nowego" w związku z artykułem „Stan wojenny ze wspomnień pułkownika SB", Piła, 11.12.2008 (w zbiorach autora); J. Lisaj, *Odkurzone wspomnienia*, [w:] *Solidarność Pilska*..., s. 155–156.
15. W związku z ogłoszeniem amnestii, 22 sierpnia 1983 roku Ciechanowski zgłosił się do Prokuratury Rejonowej w Pile, gdzie ujawnił swoje zaangażowanie w działalność Regionalnej Komisji Wykonawczej Solidarności oraz wydawanie biuletynu „Lech". Powołując się na ustawę o amnestii, odmówił składania dalszych wyjaśnień dotyczących aktywności po wprowadzeniu stanu wojennego. Następnego dnia Ciechanowski był trzykrotnie wzywany i przesłuchiwany przez prokuratora wojewódzkiego i ppłk. Rosińskiego z pilskiej SB. W tym dniu zdecydowano ostatecznie o zastosowaniu wobec niego ustawy o amnestii. Por. *Reflektorem w mroku*, „Fundamentalista. Niezależne Pismo Społeczne", 10.09.1983, nr 3, s. 1; J. Ciechanowski, *Egzamin z patriotyzmu*, [w:] *Solidarność Pilska*...
16. AIPN Po, 0236/272, Wykaz osób przewidzianych do przeprowadzenia rozmów profilaktycznych w ramach akcji „Klon" KW MO Piła, Piła, 4.12.1981, k. 133–137.
17. AIPN Po, 080/52, Notatka służbowa, Piła, 15.12.1981, k. 7.
18. AIPN Po, 0236/272, Szyfrogram ppłk. M. Gumiennego Naczelnika Wydziału V KW MO do Naczelnika Wydziału III Departamentu V MSW w Warszawie, Piła, 20.12.1981, k. 50.
19. Gryps dostarczony przez żonę Michała Deringa, Kwidzyn, 16.10.1982 (w zbiorach Justyna Wardalskiego). Por. M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność"*..., s. 12.

NSZZ „Solidarność" z województwa pilskiego[20]. W dniach 16–22 grudnia 1981 roku we Wronkach był internowany także Eligiusz Naszkowski, przewodniczący ZR NSZZ „Solidarność"[21]. Został stąd przewieziony do Urzędu Rady Ministrów w Warszawie, gdzie rozmawiał ze Stanisławem Cioskiem na temat możliwości kontrolowanej „odbudowy" związku, po czym udał się do domu[22]. 31 grudnia 1981 na wolność wyszli natomiast Kazimierz Błaszczyk z Wałcza oraz Andrzej Wetłowas z Chodzieży. Pozostali internowani przebywali we Wronkach do 5 stycznia 1982 roku[23].

Niektórzy spośród działaczy pilskiej Solidarności zaraz po przewiezieniu do Wronek ustnie i pisemnie protestowali przeciwko bezprawnemu zatrzymaniu. Jerzy Andrysik, związkowiec z pilskiego Polamu, w liście z 15 grudnia 1981 roku, adresowanym do komendanta KW MO w Pile, pisał na przykład: „Wyrażam protest przeciwko zatrzymaniu mnie przez funkcjonariuszy MO i SB i osadzeniu w więzieniu. Oświadczam, że moja działalność nie wykraczała poza ramy statutowe NSZZ «Solidarność». Statutu legalnie zarejestrowanego i zaakceptowanego przez najwyższe czynniki prawne i państwowe. Uważam, że jest to gwałt zadany mojej osobie i moim wyborcom, jest to ingerencja władz przeciwko ludziom dobrej woli. Poza tym oświadczam, że nie należę do żadnej tzw. «ekstremy» i nie działałem przeciwko ustrojowi PRL. Żądam natychmiastowego wypuszczenia mnie z więzienia"[24].

Protesty przybierały także formę manifestacji. Pierwsza odbyła się już 16 grudnia, w rocznicę masakry robotników na Wybrzeżu Gdańskim w 1970 roku. Upamiętniając to wydarzenie, internowani o godzinie 17.00 odśpiewali hymn państwowy. Kolejnego dnia zatrzymani związkowcy dowiedzieli się z radia o tragedii w kopalni „Wujek". Na to wydarzenie zareagowali również więźniowie kryminalni, którzy w swoich pawilonach uderzali naczyniami w kraty i drzwi oraz skandowali: „Solidarność!". 18 grudnia trzech internowanych z Piły (Waldemar Jordan, Stanisław Sorgowicki, Antoni Gawroch) nosiło czarne opaski na znak żałoby po zastrzelonych górnikach. W związku z tymi wystąpieniami doszło do serii przesłuchań zatrzymanych przez funkcjonariuszy więziennych oraz SB z Wągrowca i Piły.

Władze zakładu karnego spełniły postulat internowanych i zezwoliły na udział w mszach świętych odprawianych przez kapelana zakładu ks. Jana Chrzanowskiego, które zostały odprawione 25 grudnia 1981 oraz 1 i 3 stycznia 1982 roku w więziennej kaplicy. Umożliwiono im także przystąpienie do sakramentu spowiedzi. Począwszy od 29 stycznia pozwalano rodzinom odwiedzać internowanych. Spotkania odbywały się w obecności funkcjonariuszy SB i strażywięziennej[25]. StanisławowiNowickiemuudało się sporządzić i przekazać na zewnątrz niepełną listę nazwisk internowanych we Wronkach, która dzięki ks. Stanisławowi Styrnie SDB, proboszczowi parafii św. Rodziny w Pile, została rozpowszechniona[26].

20. Por. J. Wąsowicz, *Ośrodek Internowania we Wronkach*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 3, red. nacz. G. Waligóra, Warszawa 2019, s. 388–389.
21. Decyzję o internowaniu TW „Grażyna" wydano 12 grudnia 1981 roku. Zob. AIPN Po, 88/2, Decyzja nr 29 KW MO w Pile o internowaniu Eligiusza Naszkowskiego, Piła, 12.12.1981, k. 4.
22. Por. G. Majchrzak, *Człowiek, który uwiódł Służbę Bezpieczeństwa…*; A. Łuczak, *Akcja „Jodła" w Wielkopolsce*, [w:] *Wielkopolska Solidarność w materiałach aparatu represji (1980–1989)*, red. W. Handke, Poznań 2006, s. 271.
23. AIPN Po, 0236/272, Wykaz osób internowanych w ramach akcji „Jodła" KW MO w Pile, Piła, 14.12.1981, k. 130–131.
24. Pismo Jerzego Andrysika do Komendanta Wojewódzkiego MO w Pile, Wronki, 15.12.1981 (odpis w zbiorach autora).
25. Por. E. Klessa, *Pamiętnik z internowania*, wstęp i oprac. J. Wąsowicz, Poznań 2013, s. 27–66.
26. Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej (ASIP), Zbiory specjalne, akta bez sygn., t. Stan wojenny, Lista internowanych sporządzona we Wronkach przez Stanisława Nowickiego, rps, s. 1–2. Na liście Nowickiego znalazło się 28 nazwisk z adnotacją: „Jest nas o wiele więcej. Decyzja o internowaniu jest 187. Proszę i prosimy rodziny nasze pocieszać z myślą, że niedługo będziemy znów razem. Dużo ludzi jest niewinnych. Prawda Zwycięży. Niewinny nr 9 Stanisław Nowicki dziękuje".

W czasie internowania po kryjomu powstawały zapiski o charakterze pamiętnikarskim, które sporządzali między innymi Marian Małecki i Edwin Klessa[27].

5 stycznia ośrodek internowania we Wronkach został zlikwidowany i wszystkich więzionych działaczy Solidarności z pilskiego przewieziono do ośrodka w Gębarzewie k. Gniezna. Tak wspominał to Andrzej Herman, nauczyciel ze Złotowa: „Początkowo nie chciano nam powiedzieć, dokąd wyjeżdżamy, ale gdy wśród internowanych zaczął narastać niepokój i wręcz panika (ktoś puścił pogłoskę, że w Poznaniu na lotnisku czeka już samolot, aby wszystkich zawieźć do kraju naszych «przyjaciół» na Wschodzie), jeden z klawiszów bąknął, że przenoszą nas do innego ośrodka. Zajechały tzw. «kibitki», w których byliśmy upakowani jak śledzie w beczce. Jeszcze tego samego dnia, po kilku godzinach niezwykle męczącej jazdy dotarliśmy do nowego celu – Zakładu Karnego w Gębarzewie. ZK w Gębarzewie, instytucja zbudowana w celach produkcyjnych (więźniowie wytwarzali tam tory kolejowe) powitał nas niezbyt przyjaźnie. Sam widok parterowych pawilonów z umieszczoną w wagonie dymiącą kuchnią budził niedobre skojarzenia. Na spotkanie z nami wyszedł sam komendant, który widząc, jak się gramolimy niezdarnie przy wychodzeniu z kibitek, jak rozcieramy zdrętwiałe kończyny, krzyknął do towarzyszących mu klawiszy: Ruszcie się, ustawcie ich porządnie, cóż to oni k...a nie wiedzą, gdzie przyjechali? Po takim przywitaniu nie mnie jednemu przebiegła przez głowę myśl, że gdzieś, kiedyś, już ktoś kogoś podobnie witał («przyjechaliście tu nie do sanatorium, ale do obozu koncentracyjnego. Stąd wychodzi się tylko przez komin»). Oczywiście skojarzenie, jak się zwykło mówić, było «czysto przypadkowe»"[28].

Pilscy związkowcy dołączyli do internowanych w Gębarzewie działaczy Solidarności z Poznania. Już następnego dnia przyłączyli się do odśpiewania hymnu i pieśni *Boże, coś Polskę*, które wykonywano codziennie, kolejno o godzinie 20.00 i 21.00 (po zgaszeniu świateł). Od 14 lutego w Gębarzewie organizowano wykłady w ramach tak zwanego Uniwersytetu Siedzącego, urządzano wspólnotowe modlitwy, w obozie kwitła twórczość artystyczna, wytwarzano okolicznościowe pieczątki, znaczki, koperty, plakaty, wydawano też pisaną ręcznie gazetkę „Spod celi" (informacje do niej czerpano z audycji radiowych, których słuchano w ukryciu)[29], a dzięki przemyconemu przez żonę Waldemara Jordana aparatowi fotograficznemu udało się zrobić wiele zdjęć[30].

Od stycznia 1982 roku zezwolono na odwiedziny internowanych w Gębarzewie przez przedstawicieli Kościoła. Przy tej okazji odprawiali oni msze święte i inne nabożeństwa, dostarczali drobne upominki, środki higieniczne, papierosy, literaturę religijną, wywozili grypsy. Na Wielkanoc poznańscy dominikanie przygotowali dla każdego więźnia święconkę. 23 stycznia jako pierwszy odwiedził internowanych arcybiskup poznański Jerzy Stroba. Później do Gębarzewa przyjeżdżali także biskupi

27. Spośród internowanych działaczy Solidarności z Regionu Województwo Pilskie swoje zapiski w ośrodkach odosobnienia prowadzili także Marian Małecki z Piły i Elżbieta Kaczmarek z Chodzieży. Zostały one w całości opublikowane w cytowanej już książce *Solidarność Pilska...* W tym miejscu warto wspomnieć także o maszynopisie Andrzeja Hermana ze Złotowa, który opisał swoje przeżycia z pobytu we Wronkach i Gębarzewie już po zwolnieniu z internowania. Zob. ASIP, Zbiory specjalne, akta bez sygn., t. Stan wojenny, A. Herman, „Byłem internowany", Złotów, 1991, mps. W 2013 roku staraniem poznańskiego oddziału IPN ukazał się cytowany powyżej pamiętnik Edwina Klessy. Wcześniej drukiem ukazały się niewielkie fragmenty tych zapisków. Zob. E. Klessa, *Kronika internowania*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu...*; idem, *Kronika z internowania*, „Kronika Wielkopolski" 2007, nr 1.
28. ASIP, Zbiory specjalne, akta bez sygn., t. Stan wojenny, A. Herman, „Byłem internowany", Złotów, 1991, mps, s. 5.
29. Por. M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność"...*, s. 22–32; K. Stasiewski, *Gębarzewo – Ośrodek Odosobnienia dla Internowanych*, http://internowani.xg.pl/ (dostęp: 22.10.2009); idem, *Róża*, [w:] K. i K. Świdrakowie, *13 wspomnień ze stanu wojennego*, Warszawa 2011.
30. Relacja Waldemara Jordana, Piła, 14.01.2009 (w zbiorach autora).

z Poznania i Gniezna: Jan Czerniak i Tadeusz Etter[31]. W pierwszych miesiącach stanu wojennego proboszcz parafii św. Rodziny i dziekan pilski ks. Stanisław Styrna wraz z innymi salezjanami, między innymi ks. Stanisławem Salamonowiczem i ks. Zbigniewem Łepką, odwiedzał w Gębarzewie internowanych z dekanatu pilskiego (między innymi 11 lutego 1982 roku). Od pierwszych dni roztaczał opiekę nad rodzinami internowanych i ludźmi szykanowanymi, a także interweniował u władz między innymi w sprawie polepszenia im warunków odosobnienia, właściwej opieki lekarskiej, umożliwienia uczestnictwa w praktykach religijnych w niedziele i święta czy zaprzestania wywierania presji psychicznej na internowanych w trakcie przesłuchań prowadzonych przez funkcjonariuszy SB[32]. Przetrzymywanych w Gębarzewie związkowców z Wałcza odwiedzili także duchowni z dekanatu wałeckiego: ks. Romuald Kunicki, ks. Józef Domińczak i ks. Władysław Deryng[33].

W obozie w Gębarzewie dochodziło do licznych protestów internowanych. Podejmowano głodówki, bojkotowano regulamin, pisano petycje do władz państwowych[34]. Najbardziej spektakularny protest miał miejsce 25 lutego 1982 roku. Wówczas to próbę ucieczki podjął Tomasz Skorupski, student z Poznania, który chciał przeskoczyć przez mur obozu[35]. W jego kierunku oddano strzały ostrzegawcze. Skorupski spadł z muru i nieszczęśliwie skręcił nogę. Wyniesiono go na noszach. W wyniku zdarzenia doszło do trzydniowego protestu internowanych, między innymi w formie głodówki[36].

Po kilku dniach do obozu przyjechała komisja z szefem KW MO ds. SB w Poznaniu na czele, która odbyła rozmowę z przedstawicielami internowanych. Rozmowa dotyczyła głównie warunków internowania. Wysunięto też postulat zwolnienia wszystkich osadzonych. Działacze Solidarności argumentowali, że siedzą tak długo, ponieważ SB wykorzystuje ten czas na szukanie w ich gronie współpracowników. Rzeczywiście, w obozie systematycznie odbywały się spotkania szefów komend wojewódzkich MO z Poznania i Piły oraz funkcjonariuszy SB z osadzonymi w Gębarzewie działaczami Solidarności. W wyniku spotkania nastąpiło złagodzenie regulaminu. 2 kwietnia z grupą pilskich internowanych spotkał się płk Kazimierz Pjanka, komendant KW MO w Pile, który przybył do Gębarzewa w towarzystwie kliku funkcjonariuszy SB. Podczas spotkania internowani skarżyli się na przesłuchania prowadzone przez bezpiekę, przedstawili także listę swoich żądań. Pjanka poinformował, że z internowania zwolniono już 40% działaczy Solidarności z pilskiego i na razie nie przewiduje się dalszych zwolnień[37].

31. Komunikat o wizycie bp. poznańskiego J. Stroby u internowanych, [w:] *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: *Lata 1975–89*, zebrał i oprac. P. Raina, Poznań–Pelplin 2006, s. 285; Komunikat o wizycie bp. Jana Czerniaka u internowanych w Potylicach i Gębarzewie, [w:] ibidem, s. 298–299.
32. ASIP, t. Piła św. Rodzina, akta bez sygn., Kronika Parafii i Domu Salezjańskiego pw. św. Rodziny w Pile, t. I: 11 VII 1979 – 20 I 1985, wpis z 11.02.1982; ASIP, Zbiory specjalne, t. Stan wojenny, Pisma dziekana pilskiego ks. S. Styrny do Komendanta Wojewódzkiego MO w Pile z dn. 17 II 1982 r. i 8 III 1982 r.; ibidem, Pismo dziekana pilskiego ks. S. Styrny do mjr. A. Urbana Komendanta Ośrodka dla Internowanych w Gębarzewie k. Gniezna, Piła, 22.03.1982; ibidem, Pismo Komendanta Wojewódzkiego MO w Pile K. Pjanki do dziekana Dekanatu w Pile ks. S. Styrny, Piła, 8.04.1982.
33. Por. S. Klonowski, *Niezależne Samorządne Związki Zawodowe „Solidarność"*..., s. 50–56. W tekście w całości przytoczono wspomnienia ks. R. Kunickiego zatytułowane „Jeden dzień w Gębarzewie".
34. ASIP, Zbiory specjalne, akta bez sygn., t. Stan wojenny, Pismo internowanych w Gębarzewie do Rady Państwa w Warszawie, Gębarzewo, 9.04.1982.
35. Tomasz Skorupski okazał się TW SB o pseudonimie „Kuba", który rozpracowywał między innymi środowiska związane z poznańskim Studenckim Komitetem Solidarności i Solidarnością. W latach osiemdziesiątych TW „Kuba" został etatowym oficerem SB. Por. W. Handke, *Dwie teczki, dwa życiorysy – jedno życie esbeka*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2007, nr 5–6.
36. ASIP, Zbiory specjalne, akta bez sygn., t. Stan wojenny, Opis incydentu w Gębarzewie w dniu 25 II 1982 r., mps., s. 1–2. Zob. także E. Klessa, *Pamiętnik z internowania*..., s. 120–121.
37. Por. M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność"*..., s. 26.

Zwalnianie internowanych związkowców z pilskiego trwało od lutego 1982 roku. Władze w tym względzie stosowały tylko sobie znany klucz. W swoich notatkach Edwin Klessa zapisał: „Nikt chyba do końca nie zgadnie, co decyduje o tym, kto zostanie wypuszczony”[38]. Jako pierwsi Gębarzewo opuścili Jan Fręśko i Kazimierz Stencel. Kolejną grupę działaczy z Piły, Wałcza, Trzcianki i Chodzieży zwolniono w dniach 16–19 lutego. W marcu na wolność wyszli: Stanisław Oskierko z Trzcianki, Józef Utech i Zbigniew Sperka z Piły, Waldemar Reginiewicz z Wałcza, Antoni Gawroch z Czarnkowa, Lech Katarzyński z Wałcza i Stanisław Kobiałko z Piły. 29 kwietnia zwolniono jednocześnie 14 działaczy Solidarności z województwa pilskiego. W lipcu Gębarzewo opuścili: Adam Żyliński, Andrzej Herman, Waldemar Jordan, Marian Małecki, Roman Nisiewicz, Adam Szejnfeld i Czesław Wysocki. 8 sierpnia zwolniony został Edwin Klessa, który od 23 lipca przebywał w szpitalu w Gnieźnie. W obozie pozostało jeszcze sześciu internowanych z województwa pilskiego[39].

29 kwietnia 1982 roku zwolniono kolejne osoby z regionu, a 3 maja KW MO zorganizowała z nimi spotkanie. Przedstawiciele władz chcieli na nim podjąć dyskusję na temat zasadności internowania, przyszłości ruchu związkowego i warunków normalizacji życia w kraju. Według ppłk. Witolda Rosińskiego nie osiągnięto zamierzonych przez organizatorów celów. Byli internowani okazali się zintegrowaną grupą, krytycznie ustosunkowaną do wydarzeń, jakie miały miejsce po 13 grudnia 1981 roku. Zauważono również, że podejmowane wobec nich działania operacyjne nie przynoszą oczekiwanych efektów. W trakcie dyskusji działacze związkowi stwierdzili między innymi, że warunkiem normalizacji jest natychmiastowe zniesienie stanu wojennego, uwolnienie wszystkich internowanych oraz reaktywowanie Solidarności z Lechem Wałęsą na czele[40].

30 lipca 1982 roku pozostałych w Gębarzewie internowanych przewieziono do nowego miejsca odosobnienia, tym razem w Kwidzynie. Trafiło tam pięć osób z województwa pilskiego: Jarosław Gruszkowski, Franciszek Langner, Bolesław Olejnik, Andrzej Priebe i Justyn Wardalski z Piły oraz Michał Dering z Wałcza[41]. Ośrodek w Kwidzynie został utworzony na terenie półotwartego zakładu karnego przy ul. Lotniczej i funkcjonował od marca 1982 roku. Internowanych przetrzymywano w czterech parterowych barakach, między którymi wybudowano łącznik[42].

Dwa tygodnie po osadzeniu tam działaczy związkowych z pilskiego w obozie doszło do pacyfikacji internowanych, którzy na oczach swoich bliskich, przybyłych do Kwidzyna z odwiedzinami, zostali pobici przez oddział ZOMO. Miało to miejsce 14 sierpnia 1982 roku[43].

W wyniku tych zajść pilanin Andrzej Priebe został przewieziony do szpitala z podejrzeniem zawału serca[44]. Bolesław Olejnik, jeden z internowanych w Kwidzynie działaczy pilskiej Solidarności, tak po latach wspominał te tragiczne wydarzenia: „Zabarykadowaliśmy stołami drzwi [do pawilonu

38. Por. E. Klessa, *Pamiętnik z internowania…*, s. 141. Podobne dylematy mieli związkowcy zwolnieni z Gębarzewa. TW „Jędrek” po przypadkowym spotkaniu na ulicy z byłym internowanym Stanisławem Kobiałką i kilkuminutowej z nim rozmowie donosił: „Kobiałko i pozostali zwolnieni z internowania (Helak, Sperka, Utech) pozostają ze sobą w kontakcie. Nie jest jasne dla nich, według jakiego klucza następuje zwalnianie internowanych” – AIPN Po, 080/81/1, Wyciąg z notatki służbowej przyjętej od tw ps. „Jędrek” z dn. 23 III 1981 r., Piła, 25.03.1982, k. 204.
39. Por. M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność”…*, s. 24–32.
40. AIPN Po, 0236/272, Notatka służbowa z przebiegu spotkania z grupą byłych internowanych, Piła, 3.05.1982, k. 48–49.
41. Por. A. Golik, *Kalendarium internowanego,* [w:] *Kwidzyn. W niewoli brata mego… Stan wojenny. Wspomnienia, refleksje, oceny*, oprac. B. K. Gołąb, W. Kałudziński, Olsztyn 2005, s. 115.
42. Por. T. Żuroch-Piechowski, *Krwawa Sobota - Internowani 1982*, „Krople Historii” 2007, z. 7, s. 2.
43. Na ten temat zob. K. Nawrocki, *Sprawa kwidzyńska. Internowanie, pobicie, proces*, wybór i oprac. K. Lisiecki, współpraca T. Żuroch-Piechowski, Gdańsk–Kwidzyn 2012.
44. M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność”…*, s. 33–35; T. Żuroch-Piechowski, *Krwawa Sobota…*, s. 15.

więziennego – przyp. JW.]. Pobiegłem na chwilę do celi, gdzie zastałem przebierających się Jarka [Gruszkowskiego], Justka [Wardalskiego] i Michała [Deringa]. Andrzej Pribe w wyniku szoku popadł w zapaść i sztywniał z każdą chwilą. Gdy wróciłem pod zabarykadowaną kratę, zastałem już stan opłakany. Stoły pryskały pod naporem wody, która lała się z sufitu, boków i przodu. Próbowaliśmy podtrzymać barykadę, ale chłopcy bici byli po rękach. Gdy barykada rozsypała się, wycofaliśmy się do celi. Wówczas rozpoczęło się. [...] Słyszałem przeraźliwe krzyki bitych i bijących. Czekałem na swoją kolej. Andrzej tymczasem czuł się coraz gorzej i palce mu sztywniały, robił się coraz zimniejszy. Staliśmy bezsilni. Po pewnej chwili Andrzej wymamrotał «powiedzcie moim dzieciom...». Ten swoisty testament przerwał mu Jarek. Czułem, że jeżeli Andrzej nie otrzyma pomocy, będzie źle. Szturmowcy byli coraz bliżej naszej celi. Wiedziałem, że jeżeli przyjdzie kolei na nas, wówczas nie zdążę się odezwać i będzie po mnie, Andrzeju i kolegach. Przez okno zobaczyłem zrozpaczoną pielęgniarkę, powiedziałem jej, że mamy chorego kolegę. Czekając na pomoc dla Andrzeja, czekaliśmy też na oprawców. Byli już w sąsiedniej celi. Usłyszałem krzyk bitego na korytarzu kolegi «o Jezu» i wycie, a kiedy padł, usłyszałem głos strażnika «Ten skurwysyn udaje», «Wstawaj». Kiedy się już nie ruszał, wrzucili go do celi. Bito go po narządach płciowych i nerkach. Kiedy podeszli do naszej celi, byliśmy dziwnie spokojni. [...] Gdy weszli, byłem w moich krótkich spodenkach i podkoszulce. Byłem spokojny tak jak Jarek, Justek i Michał. Nagle wszedł do celi por. [Edmund] Młotkowski i kazał nam wynieść Andrzeja. Chwyciliśmy go w czterech. Na korytarzu jeden z oprawców wskazał nas pałką i powiedział do swojego kolegi «jak będą wracać wybierzemy któregoś». Szliśmy korytarzem, tuż przed nami czterech katów wyciągnięto z celi za włosy starszego człowieka i bili go. Mijaliśmy go jęczącego i skulonego. Pod kratą położyliśmy Andrzeja na dwóch mokrych stołach [...]. Nadjechała karetka, oprócz Andrzeja umieściliśmy w niej kolegę bardzo pobitego, który ponadto doznał zawału serca. Gdy wróciliśmy do celi, nasi oprawcy zajęci już byli kolegami z sąsiedniej celi. Andrzej nas uratował"[45].

W wyniku opisywanych wydarzeń poszkodowanych zostało około 80 internowanych. W ośrodku rozpoczęła się kilkunastodniowa głodówka, która skończyła się dopiero na początku września. W tym okresie osadzeni w ośrodku działacze Solidarności byli wielokrotnie przesłuchiwani przez SB. Po wydarzeniach z 14 sierpnia 1982 roku zaostrzono także regulamin, a prokuratura wszczęła dochodzenie przeciwko kilku związkowcom oskarżonym o czynną napaść na funkcjonariuszy[46]. W sprawie tragicznych zajść interweniowały również rodziny osadzonych w Kwidzynie, między innymi Anna Wardalska z Piły, żona Justyna Wardalskiego. Z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych otrzymywały one jednak lapidarne odpowiedzi w rodzaju: „z dokonanych przez nas sprawdzeń wynika, że oddziały porządkowe MO nie interweniowały na terenie wspomnianego zakładu"[47].

Andrzej Priebe do końca internowania pozostał w szpitalu. Wyszedł na wolność 16 grudnia 1982 roku. Bolesław Olejnik wyszedł 18 listopada, a Michał Dering osiem dni później. Jako ostatni ośrodek opuścili Jarosław Gruszkowski i Franciszek Langner, których zwolniono 4 grudnia 1982 roku[48].

45. Wspomnienia Bolesława Olejnika, rps, b.d. (kopia w zbiorach autora).
46. Por. S. Cenckiewicz, *Pobicie internowanych w Kwidzynie w świetle dokumentów IPN*, [w:] *Kwidzyn. W niewoli brata mego...*, s. 364–366; K. W. Tatarowski, *„...A to Polska właśnie". Raport z wydarzeń w Zakładzie Karnym w Kwidzynie*, [w:] ibidem, s. 182–194; M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność"...*, s. 33–34.
47. Pismo MSW do Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Elblągu, Warszawa, 20.09.1982 (do wiadomości Anny Wardalskiej, w odpowiedzi na skargę z dn. 20 IX 1982 r.) (w zbiorach Justyna Wardalskiego).
48. Świadectwo zwolnienia internowanego, Kwidzyn, 4.12.1982 (w zbiorach Jarosława Gruszkowskiego). Por. także A. Golik, *Kalendarium internowanego...*, s. 127.

Kolejną grupę związkowców z pilskiego aresztowano w dniach 30 sierpnia – 1 września 1982 roku. Powodem ich zatrzymania było zaangażowanie w działalność podziemnych struktur NSZZ „Solidarność" oraz zapowiadane na 31 sierpnia akcje protestacyjne w związku z drugą rocznicą podpisania porozumień sierpniowych[49]. Ryszard Bluma, pracownik Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pile, został w tym dniu aresztowany we wczesnych godzinach rannych na terenie zakładu pracy. Marian Czajkowski, działacz NSZZ „Solidarność" w Zakładach Graficznych im. Kasprzaka, został natomiast zatrzymany przez funkcjonariuszy KW MO w swoim pilskim mieszkaniu po powrocie z pracy 30 sierpnia. Kolejnego z tej grupy – Leszka Piotra Dalkego, drukarza z wągrowieckiego oddziału Poznańskich Zakładów Graficznych, aresztowano 1 września za „druk ulotek i materiałów opozycyjnych"[50]. Ewenementem w skali regionu było ponowne internowanie 1 września Stanisława Michałowskiego, pracownika Zakładów Płyt Pilśniowych i Wiórowych w Czarnkowie, który w od 13 grudnia 1981 do 29 kwietnia 1982 roku był już internowany we Wronkach i Gębarzewie. Michałowski po wyjściu na wolność włączył się czynnie w działalność podziemną, co spowodowało jego ponowne zatrzymanie[51]. Wszyscy wymienieni wyżej związkowcy zostali osadzeni w ośrodku odosobnienia utworzonym w zakładzie karnym w Wierzchowie Pomorskim, gdzie wcześniej przetrzymywano głównie działaczy związkowych i opozycyjnych z województwa szczecińskiego i koszalińskiego. Jego funkcjonowanie zawieszono w lipcu 1982 roku, jednak jesienią ponownie zaczęto umieszczać tu internowanych, których zatrzymano, aby uniemożliwiać im udział w akcjach protestacyjnych[52]. Z Wierzchowa Dalkego zwolniono 30 października, a Blumę, Czajkowskiego i Michałowskiego 15 listopada[53].

Omawiając sprawę internowania działaczy NSZZ „Solidarność" z terenów województwa pilskiego, należy zaznaczyć, że upominali się o nich koledzy związkowcy, a o ich losie informowano społeczeństwo za pośrednictwem Kościoła[54]. W 1982 roku przekazywane podczas widzeń informacje o internowanych w formie grypsów, a nawet ich artykuły, ukazywały się na łamach podziemnego pisma regionalnego „Lech"[55], które zresztą trafiało tą samą drogą

49. Por. M. Marcinkiewicz, *Ośrodki odosobnienia 1981–1982. Wierchowo Pomorskie, Jaworze, Darłówek i Głębokie*, Gdańsk 2016, s. 82.
50. Postanowienie Artura Piotrowskiego Prokuratora Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Poznaniu o umorzeniu śledztwa w sprawie bezprawnego pozbawienia wolności działaczy NSZZ „Solidarność" regionu pilskiego w związku z wprowadzeniem stanu wojennego, Poznań, 6.11.2012, mps, s. 82–84 (kopia w zbiorach autora).
51. Por. J. Wąsowicz, *Michałowski Stanisław*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. nacz. G. Waligóra, Warszawa 2012, s. 264.
52. Na temat tego ośrodka zob. A. Kubaj, *Nie wyrośli z marzeń. Szczecińska podziemna Solidarność*, Warszawa–Łomianki 2011, s. 129–133; M. Marcinkiewicz, *Wstęp*, [w:] T. Dziechciowski, *Dziennik z internowania: Goleniów – Wierzchowo Pomorskie – Strzebielinek (1981–1982)*, wstęp i oprac. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011, s. 9–11; M. Marcinkiewicz, *Ośrodki odosobnienia 1981–1982*…
53. Postanowienie Artura Piotrowskiego Prokuratora Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Poznaniu o umorzeniu śledztwa w sprawie bezprawnego pozbawienia wolności działaczy NSZZ „Solidarność" regionu pilskiego w związku z wprowadzeniem stanu wojennego, Poznań, 6.11.2012, mps, s. 66, 82–84 (kopia w zbiorach autora). W dokumencie zaznaczono, iż Marian Czajkowski utrzymuje, że został zwolniony z Wierzchowa Pomorskiego dopiero 12 grudnia 1982 roku. Informacji tej nie można jednak zweryfikować na podstawie źródeł, a sam poszkodowany nie posiada dokumentów z tego okresu.
54. AIPN Po, 559/7, Notatka służbowa, Piła, 13.07.1982, k. 22–23.
55. „Lech. Gazeta Wojenna Regionalnego Komitetu Strajkowego NSZZ «Solidarność» w Pile" – pismo wydawane od 28 marca 1982 do maja 1986 roku (do nr. 7 (z 1982) podtytuł: „Gazeta Wojenna RKS NSZZ «Solidarność» w Pile"; od nr. 11 (z 1982) – „Dwutygodnik NSZZ «Solidarność» Region Piła"; od nr. 20 (z 1983) – „Gazeta RKW NSZZ «Solidarność» Region Piła"; od nr. 25 (z 1985) – „Biuletyn Informacyjny NSZZ «Solidarność» Region Piła"). Łącznie ukazało się 27 numerów pisma o objętości od 2 do 4 stron formatu A4, drukowanych początkowo przy użyciu kalki hektograficznej, a następnie na matrycach białkowych, w nakładzie 50–700 egzemplarzy. W skład zespołu (redaktorzy i autorzy) wchodzili: Jacek Ciechanowski (współtwórca i redaktor naczelny), Janusz Lema-

do Gębarzewa[56]. Jednym z najbardziej wzruszających tekstów, które zamieszczono w piśmie, jest odezwa internowanego Franciszka Langnera – przywódcy strajków w pilskim Polamie w sierpniu 1980 roku, pierwszego przewodniczącego Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego, później przewodniczącego KZ w swoim zakładzie pracy – który po rozwiązaniu Solidarności na mocy ustawy z 8 października 1982 roku tak pisał z Kwidzyna do swoich przyjaciół związkowców: „W ostatnich dniach Sejm uchwalił ustawę o związkach zawodowych. W jej wyniku ludzie pracy w Polsce zostali ponownie oszukani i zepchnięci do ról niewolniczych i drugorzędnych. […] Przez 16 miesięcy byliśmy razem w działaniu, łączyły nas wspólne dążenia i wspólna praca, cieszyły dokonania i smuciły porażki. […] Nie wolno nam zatracić idei, niezależności i zaufania. Co się mnie tyczy, pozostanę w zgodzie z własnym sumieniem – nie zdradzę interesów ludzi pracy. «Solidarność» nie zginęła, ona pozostała w nas, w robotniczych sercach, ona żyje wbrew tym, którzy pałali do niej nienawiścią, za głoszenie prawdy, idei wolności i walki. Pozostanę w tej «Solidarności», która jednoczy ludzi, każe szanować godność człowieka i godność własną. Pozostanę w «Solidarności» nawet bez legitymacji. Kim byłem, tym jestem. Przyjaciele! […] Nie wolno mi wskazywać Wam dróg, którymi zechcecie iść. Macie własne sumienia i własne poczucie godności. Nie wątpię jednak, że obierzecie drogę najsłuszniejszą – drogę wierności wobec tych wartości, które ludzi wynoszą do miana człowieka. Pozdrówcie w moim imieniu członków «Solidarności» i powiedzcie im, że byłem im wierny i wiernym pozostanę"[57].

Post factum

Losy internowanych działaczy NSZZ „Solidarność" z województwa pilskiego potoczyły się różnie. Niewielka część z nich wyemigrowała z kraju, większość zaprzestała działalności związkowej w podziemiu. Zaledwie kilku zaangażowało się w działalność podziemnych struktur Solidarności, Solidarności Walczącej, Komisji Interwencji i Praworządności, Diecezjalnego Komitetu Pomocy – Region Piła, Duszpasterstwa Ludzi Pracy czy zdelegalizowanego po 13 grudnia 1981 roku pilskiego Klubu Inteligencji Katolickiej, który organizował z powodzeniem Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej. Do najaktywniejszych w tym zakresie należeli: Franciszek Langner, Jarosław Gruszkowski, Roman Nisiewicz, Edwin Klessa, Czesław Wysocki i Marian Małecki. W latach 1983––1989 internowani z regionu pilskiego wielokrotnie podpisywali wspólne petycje w obronie kolegów więzionych za przekonania[58]. Pierwszą taką inicjatywą było pismo do Henryka Jabłońskiego, ówczesnego przewodniczącego Rady Państwa PRL, z apelem o uwolnienie więźniów politycznych w związku ze zbliżającą się drugą pielgrzymką Jana Pawła II do ojczyzny. Petycja została opatrzona symboliczną datą Święta Pracy i podpisana przez 25 byłych internowa-

nowicz, Zdzisław Nowicki, Franciszek Langner, Anna Kałamoniak, Jarosław Gruszkowski i Leszek Nowak; autorką winiety była Renata Tomaszewska-Fromberg. Por. J. Wąsowicz, *„Lech"*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, red. nacz. M. Łątkowska, Warszawa 2010, s. 246–247.

56. Por. E. Klessa, *Pamiętnik z internowana…*, s. 181.

57. F. Langner, *Do działaczy NSZZ „Solidarność" w ZSO „Polam" – Piła*, „Lech. Gazeta Wojenna RKS NSZZ «Solidarność» w Pile", 10.10.1982, nr 9, s. 2.

58. Por. J. Wąsowicz, *Przestrzeń wolnej myśli. Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej i Dni Społeczne w parafii św. Rodziny w Pile w l. 1984–1989*, [w:] *Solidarność Pilska…*, s. 45–55; idem, *Środowisko i działalność Solidarności Walczącej w Pile*, [w:] *Organizacja Solidarność Walcząca w Wielkopolsce w latach 1983–1990*, pod red. K. Brzechczyna i P. Zwiernika, Poznań 2009; idem, *Partia, Kościół i opozycja w regionie pilskim wobec uprowadzenia i morderstwa księdza Jerzego Popiełuszki*, [w:] *Nie można uśmiercić nadziei. Reminiscencje śmierci księdza Jerzego Popiełuszki w Wielkopolsce 1984–1989*, pod red. W. Handkego i J. Wąsowicza, Poznań 2009; idem, *Lokalne konflikty między Kościołem a władzami w latach osiemdziesiątych na przykładzie Piły*, [w:] *Władze wobec kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, pod red. K. Białeckiego, Poznań 2011.

nych. Czytamy w niej między innymi: „Dzień 1 maja wybraliśmy jako czas upomnienia się o wszystkich więźniów politycznych – członków NSZZ «Solidarność», którzy stając w obronie ideałów niszczonego Związku skazani zostali na wieloletnie więzienia.

Każdy z nas przeżył miesiące spędzone w celach więziennych we Wronkach, Gębarzewie, Kwidzynie, czy Wierzchowie i każdy z nas poznał przedsmak tego, co przeżywać musi tysiące więźniów politycznych w naszym kraju. Każdy z nas czuje ból i rozterkę rodzin osób uwięzionych, którym największa nawet ofiarność społeczeństwa nie wyrówna braku w rodzinie matki, ojca, czy córki.

Już wkrótce do Polski przybędzie z historyczną wizytą nasz Rodak – Ojciec św. Jan Paweł II. Naszym wspólnym pragnieniem jest to, żeby Jego przyjazd nastąpił do kraju ludzi wolnych. Zdajemy sobie sprawę z nierealności naszego pragnienia – nie można bowiem z dnia na dzień uczynić ludzi wolnymi po wielomiesięcznych brutalnych akcjach ZOMO, po masowych aresztowaniach, wielotysięcznych wyrokach skazujących na więzienie, pozbawienia praw obywatelskich i publicznych, na wysokie grzywny, po zwolnieniach z pracy, zdejmowaniu ze stanowisk, przy działaniu gęstej sieci płatnych konfidentów SB itp.

Pierwszym jednak krokiem w kierunku przywracania wolności i demokracji jest wypuszczenie wszystkich więźniów politycznych skazanych na podstawie dekretów o stanie wojennym, w tym również jeszcze nadal przebywających we więzieniu osób z Regionu woj. Pilskiego”[59].

Po przemianach ustrojowych kilku byłych internowanych zaangażowało się też w działalność samorządową i polityczną. Pierwszym przewodniczącym Regionalnego Komitetu Obywatelskiego Krajny, Ziemi Nadnoteckiej i Pałuk, który ukonstytuował się 2 kwietnia 1989 roku, został Justyn Wardalski[60]. W wyborach kontraktowych do Sejmu i Senatu PRL w czerwcu 1989 roku posłem został wybrany Kazimierz Błaszczyk, były internowany z Wałcza[61]. W lipcu 1990 roku decyzją szefa Urzędu Ochrony Państwa Marian Małecki został przewodniczącym Wojewódzkiej Komisji Kwalifikacyjnej dla funkcjonariuszy byłej Służby Bezpieczeństwa w województwie pilskim. W skład tej komisji wszedł także inny były internowany – Bolesław Olejnik[62]. W latach 1990–1993 wojewodą pilskim był Waldemar Jordan[63]. Adam Szejnfeld od 2007 do 2009 roku pełnił z kolei funkcję sekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki, był ponadto posłem na Sejm RP pięciu kadencji, a obecnie jest posłem do Parlamentu Europejskiego[64].

Od 1989 aż do 2014 roku byli internowani stali na czele władz regionalnych NSZZ „Solidarność” w Pile. W latach 1989–1992 przewodniczącym ZR był Stani-

59. ASIP, Zbiory specjalne, akta bez sygn. t. Stan wojenny, List byłych internowanych regionu pilskiego do Przewodniczącego Rady Państwa PRL Henryka Jabłońskiego w obronie więźniów politycznych, Piła, 1.05.1983. Zob. także „Lech. Dwutygodnik NSZZ «Solidarność» Region Piła”, 4.06.1983, nr 19, s. 1.
60. Pismo przewodniczącego Regionalnego Komitetu Obywatelskiego Krajny, Ziemi Nadnoteckiej i Pałuk do KO przy Lechu Wałęsie, Piła, 2.04.1989 (w zbiorach Justyna Wardalskiego).
61. Por. R. Kolasa, *Życie polityczne w Pile w okresie PRL*, [w:] *Oblicze polityczne Piły w dobie transformacji ustrojowej po 1989 roku*, pod red. P. Malendowicza, Ł. Popławskiego, R. Streicha, Piła 2010, s. 28; P. Bartosik, *Czas przełomu… Rzecz o transformacji polityczno-ustrojowej w Wałczu po 1989 roku*, Wałcz 2005, s. 35–40.
62. Decyzja nr 10 KK/90 Przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla funkcjonariuszy byłej Służby Bezpieczeństwa z dnia 10 lipca 1990 r. o powołaniu Mariana Małeckiego na przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Kwalifikacyjnej, Warszawa, 10.07.1990 (w zbiorach Mariana Małeckiego); Skład Komisji Kwalifikacyjnej dla Funkcjonariuszy byłej Służby Bezpieczeństwa dla województwa pilskiego, Piła, 13.07.1990 (ibidem)
63. Por. E. Cabaj, *Usytuowanie administracyjne miasta i jego samorządność po 1945 r.*, [w:] *Piła po 1945 roku…*, s. 66; W. Jordan, *Pilanin z Łodzi,* [w:] *Piła dzieci kwiatów. Pilanie rocznik 1950*, Piła 2015, s. 93–96.
64. Por. A. S. Szejnfeld, *Nota biograficzna*, http://www.szejnfeld.pl/wp-content/uploads/2016/01/Adam-Szejnfeld-Nota-biograficzna-szeroka..pdf (dostęp: 10.02.2021).

sław Oskierko z Trzcianki[65], a w okresie 1992–2006 Antoni Gawroch z Czarnkowa. 12 czerwca 2006 roku na regionalnym zjeździe delegatów zapadła decyzja o likwidacji regionu pilskiego i połączeniu się z regionem Wielkopolska NSZZ „Solidarność". Gawroch został wybrany na zastępcę przewodniczącego ZR i tę funkcję do 2014 roku, zaś struktury związkowe w Pile otrzymały status Oddziału Zarządu Regionu Wielkopolska.

W 2004 roku pilscy internowani zorganizowali się w oddział Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Internowanych i Represjonowanych. Dwa lata później, w 25. rocznicę wprowadzenia stanu wojennego, w kościele św. Rodziny w Pile odbyło się uroczyste poświęcenie sztandaru stowarzyszenia. W 30. rocznicę przy murze więzienia we Wronkach odsłonięta została natomiast tablica z inskrypcją: „13 XII 1981 – 5 I 1982. Pamięci działaczy NSZZ «Solidarność» Region Pilski internowanych w stanie wojennym w Zakładzie Karnym Wronki. Stowarzyszenie Internowanych i Represjonowanych Piła 13 XII 2011". Ponadto byli internowani corocznie spotykają się na świątecznym opłatku, angażują się w inicjatywy edukacyjne dla młodzieży, współpracując w tym zakresie zwłaszcza z Salezjańskim Stowarzyszeniem Wychowania Młodzieży[66].

Za symboliczne podsumowanie niniejszego opracowania można uznać decyzję prokuratora Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Poznaniu z 6 listopada 2012 roku. Dotyczyła ona umorzenia śledztwa w sprawie bezpodstawnego pozbawienia wolności działaczy NSZZ „Solidarność" z terenów województwa pilskiego, czyli przestępstwa popełnionego przez komendanta wojewódzkiego MO Kazimierza Pjankę, z powodu jego śmierci w dniu 17 listopada 2001 roku. Jednocześnie prokurator orzekł, że pozbawienie wolności osób internowanych przez Kazimierza Pjankę stanowi zbrodnię komunistyczną i wypełnia znamiona zbrodni przeciw ludzkości[67].

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN) w Poznaniu, 080/52, 080/81/1, 0236/272, 88/2, 559/7.

AIPN w Warszawie, 1587/10907.

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej, akta bez sygnatur.

Zbiory prywatne Jarosława Gruszkowskiego (Piła).

Zbiory prywatne Jarosława Wąsowicza (Piła).

Zbiory prywatne Justyna Wardalskiego (Piła).

Zbiory prywatne Mariana Małeckiego (Piła).

Relacje

Relacja ks. Zbigniewa Łepki, Piła, 28.11.2008.

Relacja Waldemara Jordana, Piła, 14.01.2009.

Prasa

Langner F., *Do działaczy NSZZ „Solidarność" w ZSO „Polam" – Piła*, „Lech. Gazeta Wojenna RKS NSZZ «Solidarność» w Pile", 10.10.1982, nr 9.

„Lech. Dwutygodnik NSZZ «Solidarność» Region Piła", 4.06.1983, nr 19.

65. Por. S. Oskierko, *Rozmowa o Solidarności*, rozm. A. Poniatowski, Trzcianka 2016. Por. J. Wąsowicz, *Oskierko Stanisław*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2..., s. 309.
66. W wyniku tej współpracy staraniem SSWM w latach 2006–2012 wydano wielokrotnie cytowaną w niniejszym opracowaniu pozycję *Solidarność Pilska*... Ponadto w 2010 roku zorganizowano konkurs dla uczniów gimnazjów i liceów powiatu pilskiego „Śladami Sierpnia '80". Przy tej okazji w szkołach salezjańskich w Pile przygotowano okolicznościową wystawę i spotkanie internowanych oraz byłych działaczy podziemnej Solidarności z młodzieżą. Z inicjatywy SSWM i ASIP wydano także książki: J. Wąsowicz, *Śladami Sierpnia '80 w Pile. NSZZ „Solidarność" Region Województwo Pilskie 1980–1981*, Piła 2010; *Pilskie drogi do wolności. Kronika parafii Świętej Rodziny w Pile, 16 października 1978 – 18 czerwca 1989*, wybór, wstęp i oprac. J. Wąsowicz, Piła 2015.
67. Postanowienie Artura Piotrowskiego Prokuratora Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Poznaniu o umorzeniu śledztwa w sprawie bezprawnego pozbawienia wolności działaczy NSZZ „Solidarność" regionu pilskiego w związku z wprowadzeniem stanu wojennego, Poznań, 6.11.2012, mps, s. 1–90 (kopia w zbiorach autora).

Reflektorem w mroku, „Fundamentalista. Niezależne Pismo Społeczne", 10.09.1983, nr 3.

Wspomnienia, rozmowy

Golik A., *Kalendarium internowanego*, [w:] *Kwidzyn. W niewoli brata mego… Stan wojenny. Wspomnienia, refleksje, oceny*, oprac. B. K. Gołąb, W. Kałudziński, Olsztyn 2005.

Jordan W., *Pilanin z Łodzi*, [w:] *Piła dzieci kwiatów. Pilanie rocznik 1950*, Piła 2015.

Kaczmarek E., *Moje internowanie*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006.

Klessa E., *Kronika internowania*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006.

Klessa E., *Kronika z internowania*, „Kronika Wielkopolski" 2007, nr 1.

Klessa E., *Pamiętnik z internowania*, wstęp i oprac.J. Wąsowicz, Poznań 2013.

Lisaj J., *Odkurzone wspomnienia*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006.

Małecki M., *Dziennik internowania*, opr. J. Wąsowicz, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006.

Oskierko S., *Rozmowa o Solidarności*, rozm. A. Poniatowski, Trzcianka 2016.

Stasiewski K., Róża, [w:] K. i K. Świdrakowie, *13 wspomnień ze stanu wojennego*, Warszawa 2011.

Opracowania

Bartosik P., *Czas przełomu… Rzecz o transformacji polityczno-ustrojowej w Wałczu po 1989 roku*, Wałcz 2005.

Bartosik P., *Życie polityczne Wałcza i okolic w latach 1945–1990*, Szczecin 2015.

Cabaj E., *Usytuowanie administracyjne miasta i jego samorządność po 1945 r.*, [w:] *Piła po 1945 roku. Odbudowa, rozwój, życie publiczne, społeczeństwo*, red. K. Chyży, Cz. Kucharska, Z. Popławski, Piła 2008.

Cenckiewicz S., *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2004.

Cenckiewicz S., *Pobicie internowanych w Kwidzynie w świetle dokumentów IPN*, [w:] Kwidzyn. *W niewoli brata mego… Stan wojenny. Wspomnienia, refleksje, oceny*, oprac. B. K. Gołąb, W. Kałudziński, Olsztyn 2005.

Ciechanowski J., *Egzamin z patriotyzmu*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006.

Fijałkowski M., *Internowani działacze NSZZ „Solidarność" z Regionu Pilskiego*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006.

Handke W., *Dwie teczki, dwa życiorysy – jedno życie esbeka*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2007, nr 5–6.

Klonowski S., *Niezależne Samorządne Związki Zawodowe „Solidarność" w Wałczu w latach 1980–1989*, Wałcz 2009.

Kobiety internowane – Gołdap 1982, pod red. E. Rogalewskiej, Białystok 2008.

Kolasa R., *Życie polityczne w Pile w okresie PRL*, [w:] *Oblicze polityczne Piły w dobie transformacji ustrojowej po 1989 roku*, pod red. P. Malendowicza, Ł. Popławskiego, R. Streicha, Piła 2010.

Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, t. 3: *Lata 1975–89*, zebrał i oprac. P. Raina, Poznań–Pelplin 2006.

Krysiak M.P., *50 lat Szkoły Policji w Pile 1954–2004*, Piła 2004.

Kubaj A., *Nie wyrośli z marzeń. Szczecińska podziemna Solidarność*, Warszawa–Łomianki 2011.

Łęcki W., *Województwo pilskie. Szkic monograficzny*, Warszawa–Poznań 1988.

Łuczak A., *Akcja „Jodła" w Wielkopolsce*, [w:] *Wielkopolska Solidarność w materiałach aparatu represji (1980–1989)*, red. W. Handke, Poznań 2006.

Majchrzak G., *Człowiek, który uwiódł Służbę Bezpieczeństwa*, „Rzeczpospolita", 6–7.08.2005.

Majchrzak G., *Człowiek z mroku*, „Polityka" 2005, nr 4 (wydanie specjalne).

Majchrzak G., *Radomskie taśmy*, „Polityka" 2005, nr 4 (wydanie specjalne).

Marcinkiewicz M., *Ośrodki odosobnienia 1981–1982. Wierchowo Pomorskie, Jaworze, Darłówek i Głębokie*, Gdańsk 2016.

Marcinkiewicz M., *Wstęp*, [w:] T. Dziechciowski, *Dziennik z internowania: Goleniów – Wierzchowo Pomorskie – Strzebielinek (1981–1982)*, wstęp i oprac. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011.

Nawrocki K., *Sprawa kwidzyńska. Internowanie, pobicie, proces*, wybór i oprac. K. Lisiecki, współpraca T. Żuroch-Piechowski, Gdańsk–Kwidzyn 2012.

Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2007.

Pilskie drogi do wolności. Kronika parafii Świętej Rodziny w Pile, 16 października 1978 – 18 czerwca 1989, wybór, wstęp i oprac. J. Wąsowicz, Piła 2015.

Polak W., *Stan wojenny – pierwsze dni*, Gdańsk 2006.

Popławski Z., *Powojenne losy garnizonu Piła – wojska lądowe*, Piła 1996.
Popławski Z., *Zarys dziejów Oficerskiej Szkoły Samochodowej i Wyższej Szkoły Samochodowej (1945–1990)*, Piła 1990.
Szczepański M., *6 Pułk Lotnictwa Myśliwsko-Bombowego w Pile, w: Piła po 1945 roku. Odbudowa, rozwój, życie publiczne, społeczeństwo*, red. K. Chyży, Cz. Kucharska, Z. Popławski, Piła 2008.
Tatarowski K. W., *„...A to Polska właśnie". Raport z wydarzeń w Zakładzie Karnym w Kwidzynie*, [w:] *Kwidzyn. W niewoli brata mego... Stan wojenny. Wspomnienia, refleksje, oceny*, oprac. B. K. Gołąb, W. Kałudziński, Olsztyn 2005.
Wąsowicz J., *Jarosław Gruszkowski (1955–2010) – redaktor „Solidarności Pilskiej"*, „Kronika Wielkopolski" 2012, nr 2.
Wąsowicz J., *„Lech"*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, red. nacz. M. Łątkowska, Warszawa 2010.
Wąsowicz J., *Lokalne konflikty między Kościołem a władzami w latach osiemdziesiątych na przykładzie Piły*, [w:] *Władze wobec kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, pod red. K. Białeckiego, Poznań 2011.
Wąsowicz J., *Michałowski Stanisław*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. nacz. G. Waligóra, Warszawa 2012.
Wąsowicz J., *NSZZ „Solidarność" Region Województwo Pilskie*, [w:] *NSZZ „Solidarność" 1980–1989*, t. 4: *Polska zachodnia*, pod red. Ł. Kamińskiego i G. Waligóry, Warszawa 2010.
Wąsowicz J., *Oskierko Stanisław*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. nacz. G. Waligóra, Warszawa 2012.
Wąsowicz J., *Ośrodek Internowania we Wronkach*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 3, red. nacz. G. Waligóra, Warszawa 2019.
Wąsowicz J., *Partia, Kościół i opozycja w regionie pilskim wobec uprowadzenia i morderstwa księdza Jerzego Popiełuszki*, [w:] *Nie można uśmiercić nadziei. Reminiscencje śmierci księdza Jerzego Popiełuszki w Wielkopolsce 1984–1989*, pod red. W. Handkego i J. Wąsowicza, Poznań 2009.
Wąsowicz J., *Portret działacza: Franciszek Langner, przewodniczący KZ NSZZ „Solidarność" przy Zakładach Sprzętu Oświetleniowego „Polam" w Pile*, [w:] *„Solidarność" 1980–1981 w kraju i w Wielkopolsce. Szkice do portretu*, red. nauk. K. Brzechczyn, Poznań 2016.
Wąsowicz J., *Proces za wydawnictwa związkowe*, „Gazeta Polska", 2.12.2009, nr 48.
Wąsowicz J., *Przestrzeń wolnej myśli. Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej i Dni Społeczne w parafii św. Rodziny w Pile w l. 1984–1989*, [w:] *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, pod red. J. Wąsowicza, Piła 2006.
Wąsowicz J., *Śladami Sierpnia '80 w Pile. NSZZ „Solidarność" Region Województwo Pilskie 1980–1981*, Piła 2010.
Wąsowicz J., *Środowisko i działalność Solidarności Walczącej w Pile*, [w:] *Organizacja Solidarność Walcząca w Wielkopolsce w latach 1983–1990*, pod red. K. Brzechczyna i P. Zwiernika, Poznań 2009.
Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000, pod red. M. Fijałkowskiego, Piła 2013.
Żuroch-Piechowski T., *Krwawa Sobota – Internowani 1982*, „Krople Historii" 2007, z. 7.

Internet

Stasiewski K., *Gębarzewo – Ośrodek Odosobnienia dla Internowanych*, http://internowani.xg.pl/ (dostęp: 22.10.2009).
Szejnfeld A. S., *Nota biograficzna*, http://www.szejnfeld.pl/wp-content/uploads/2016/01/Adam-Szejnfeld-Nota-biograficzna-szeroka..pdf (dostęp: 10.02.2021).

Abstrakt

Artykuł omawia losy działaczy Solidarności z województwa pilskiego internowanych w stanie wojennym. Ogółem w okresie od 13 grudnia 1981 do 1 września 1982 roku na tym terenie internowano 50 działaczy Solidarności, których przetrzymywano we Wronkach, Gębarzewie, Kwidzynie i Wierzchowie Pomorskim. W tym gronie znalazły się również dwie kobiety: Elżbieta Kaczmarek z Chodzieży oraz Barbara Oroń z Wałcza. Wśród internowanych było 25 działaczy z Piły, siedmioro z Chodzieży, sześcioro z Wałcza, po czterech z Trzcianki i Czarnkowa, po jednym ze Złotowa, Szamocina, Walkowic i Wągrowca. Przynależeli oni do trzech regionów związkowych: Województwa Pilskiego, Pomorza Zachodniego (Wałcz) i Wielopolski (Wągrowiec).

Słowa kluczowe: NSZZ „Solidarność", województwo pilskie, stan wojenny, internowanie

Abstract

Interned NSZZ "Solidarność" Activists from Piła Voivodeship in the Internment Centres in Wronki, Gębarzów, Kwidzyn, Wierzchowo Pomorskie The article discusses the fate of "Solidarność" activists from Piła voivodeship interned during the martial law. In the period from

13 Dec 1981 to 1 Nov 1982 on the area of this voivodeship, 50 "Solidarność" activists were interned, who were kept in Wronki, Gębarzów, Kwidzyn and Wierzchowo Pomorskie. In this group there were also two women: Elżbieta Kaczmarek from Chodzież and Barbara Oroń from Wałcz. Among the internees there were 25 activists from Piła, 7 from Chodzież, 6 from Wałcz, 4 from Trzcianka, 1 from Złotów, 1 from Szamocin, 1 from Walkowice, 1 from Wągrowiec. They were a part of three regions within the Union: Piła Voivodeship, West Pomerania (Wałcz), Greater Poland (Wągrowiec).

Keywords: NSZZ "Solidarność", Piła voivodeship, martial law, internment

Jarosław Wąsowicz SDB – salezjanin; dr historii, dyrektor Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej; w latach 2003–2011 wicepostulator procesu beatyfikacyjnego męczenników drugiej wojny światowej; członek Rady Muzeum II Wojny Światowej, wiceprezes Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych; wykładowca historii Kościoła w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Lądzie. Zajmuje się badaniem dziejów opozycji młodzieżowej i NSZZ „Solidarność" w PRL-u, historią Kościoła w tym okresie, martyrologią duchowieństwa polskiego w czasie drugiej wojny światowej i po jej zakończeniu, historią salezjanów w Polsce oraz naukami pomocniczymi historii; członek wielu stowarzyszeń naukowych i społecznych, członek redakcji, współpracownik oraz członek zespołu recenzentów kilku czasopism naukowych i popularnonaukowych.

Jarosław Wąsowicz SDB; holds a PhD in History, director of the Salesian Archives of the Piła Province; in 2003–2011, vice-postulator in the beatification process of Second World War martyrs; member of the Governing Board of the Museum of the Second World War, Poland, vice-president of the Association of Church Archivists, Poland; Church history lecturer at the Major Seminary of the Salesian Society in Ląd, Poland. He researches the history of the youth opposition and the NSZZ Solidarność Trade Union in the Polish People's Republic, the history of the Church in that period, the martyrdom of the Polish clergy during and after the Second World War, the history of the Salesian Order in Poland and the auxiliary sciences of history; member of many research and community associations, editorial board member, associate and member of the review teams of several science and popular science journals.